

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ, ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ, ԱՐՈՒՆՍՏԳԻՏԱԿԱՆ

Ժ. ՅԱՐԻ 1896

Ցարսիսկ 10 ֆր. տիկն — 4 րբ.:
Վերսալսկոյ 6 ֆր. տիկն — 2 րբ. 50 կ.:
Ս'կի թիւ. կ'ալսի 1 ֆր. — 50 կալ:

ԹԻՒ 2, ՓԵՏՐՈՒՄ

ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ

ՍԱՅԵՆԱԳՐԱԿԱՆ

ԱՐԳԱՐՈՒՋԱՐՈՅԵՐ ՄՈՒՍԷՍԻՍՈՐԵՆԱՅԻՆ
ՊԸՏՄՈՒԹԵՆ ՄԷՂ*

2732

այսին է որպիսի ալբեր-
նեբէ փոյն կ'առնու ծե-
րունին Մովսէս Խորե-
նայի Հայոց Հին պատմու-
թիւնը, այսինքն իւր գրքին
այն մասը՝ որ Հայոց գիւցա-
ղին, Հայկայ՝ Նայի Հինգե-
րորդ սերնդէն սկսեալ կը
հասնի մինչև Արշակունեաց
Հայ հարստութեան երկրորդ թագաւորին՝
Վաղարշակայ որդւոյ՝ Արշակայ թագաւորու-

թիւնը: Պարզապէս քաղաւոր մըն է, որ Վա-
ղարշակայ թագաւորութեան ժամանակ (ք. Յ.
իբր 150ին) ասորի գիտնական Մար Աբաս
կատնայի ձեռք եղած է, քաղղէական Հին
մատենէ մը, որ կը բովանդակէր “զատոյց պատ-
մութիւն նախնեաց”, եւ Աշխարհագրի Մեծի
հրամանաւ յունարէնի թարգմանուած պիտի
ըլար: Մար Աբաս՝ Նինուէի գիւտնեւորն մէջ
այս թանկագին յիշատակարանը գտնելով, իւր
երկասիրութիւնն Հայաստան բերաւ եւ յետոյ
աւելի եւս կատարեալագործեց՝ Մովսէսի ըրած
կոչումներու ընդարձակութիւնէն գատնելով, Ար-
շակունի երկու առաջին թագաւորներու պատ-
մութիւնն աւելցրելով:

d'Arménie du Moïse de Khoren, Տեղեկակ. Ս. Կարիշ, 1895, Դիք 4, էջ 57. Պարիս, Ազգային տպարան:

Սրամիտ Տեղեկակին պատմաաշխատութիւնները
կը ներկայացնենք ամբողջովին, միայն կը յաւելունք
քանի մը անհրաժեշտ զետեղութիւններ իբր ծանօթու-
թիւն թարգմանչին, որոնք սակայն աւելի Տեղեկակին
միտքը միկննու զիտուան պիտի ունենան: Այսպիսի
հմուտ ռատմասիրութիւններով սկսաւ քայքայիլ այն
աւանդական յաղթ շէնքը՝ որ Մ. Խորենացոյ պատմա-
գրութեան վրայ հիմնուած էր, սակայն միշտ ստոյգ կը
մնայ այն վնդը թէ “Լաւ է քիչ ունենալ անպակաս, քան
օտարիւն շատովը պարծիւ:” Խորենացոյ շարադրու-
թեան մը, եւ մանաւանդ լեզուն՝ իսկն յունարանու-
թիւններով, միշտ կասկած յարուցած էր զարարաբազէտ.
նորու ոմանց մտաց մէջ իբր յեռնա դարձումս մա-
տենական գիր: Պատմական քննադատութիւններով հաս-
տատուած այս ռամբոտութիւնը, թերեւս ամիս տայ
ստղագոյն, այս նմանքը՝ լեզուաբանօրէն ալ հաստա-
տելու: ԹԱՐԻՄ.

1 Պատմութիւն Հայոց. Ս. 9—Բ. 9:

* “Հանդէս”, 1895 Դիւկ. Թուն մէջ ծանու-
ցուած նոր երկասիրութեան մը թարգմանութիւնն է.
զոր կու տանք մեր ընթերցողաց այս թուով: Գաղղիերէն
քննարկին միտուն է La légende d'Abgar dans l'histoire

Չորս տարի յառաջ փորձեցինք ցոյց տալ թէ Մար Աբասայ եկեղեցւոյ գիւղը՝ գրական կեցեցանք մէն է, որ սահմանուած էր աւելի գիւրեմթեամբ հաստացընել այն նոր ուղարկմանի դէպքերն՝ որ հայ ազգին կը ծանօթացուէին, եւ դարձեալ փորձեցինք հաստատել, թէ Հայաստանի գիւցաղական ժամանակներու պատմութեանց բուն Հեղինակը միայն Մովսէս Խորենացի կրնայ ըլլալ՝¹ Թէպէտ ըստ բաւականի տաք հակառակախօսութիւններ եւերբեմն ըստ երեւութի գեղեցիկ առարկութիւններ եղան, բայց մեր տեսութիւնները փոխելու չորդգործեցանք՝ չորանոր վկայութիւններ եկան մեր առաջին խոշարկութեանց արդիւնքն հաստատելու, եւ այսօր աւելի ապահովութեամբ կը հաստատենք մեր եղբակացութիւնը, թէ Մովսէս Խորենացի է Մար Աբասայ կողմէն ինչպէս անյանդուրդինն է։

Երբ այսպէս կը բացատրէինք մեր միտքը, չգործեցանք՝ Հայոց Պատմութեան հնութեան եւ վաւերականութեան համոզուած ըլլալէ։ Դեռ կը թուէր մեզի թէ պէտք էր անոր շարագրութիւնն 460 եւ 480 տարիներու մէջ համարել, այսինքն աւանդական կարծեաց համարած գրեթէ նոյն թուականը։ Բայց չուտով ետ կեցանք այս տեսութիւնն։ Համեմատաբար նորագոյն աղբիւրներու գիւղը՝ զորոնք ապահովապէս գործածած է Հեղինակը, թող չտուաւ մեզի զինք այլ եւս Ե. դարու մատենագիր մը նկատուլու. իւր աղբիւրները մանրակրկիտ ուսումնասիրելով, եւ ուրիշ տեղեկութիւններն ի բաց առնելով, եղբակացընելու ստիպուեցանք թէ Հայոց Պատմութիւնն Ը. դարու առաջին տարիներէն յառաջ չէր կրնար գրուած ըլլալ։² Միւս կողմէն, Յովհաննէս Զ. Վաթնիկոսէն յաւաք՝ որ իւր կենաց վերջին տարիները պատմագրեց եւ 925ին՝ մեռաւ, եւ ոչ մատենագիր մը կոչուի՝ կ'ընէ Մովսէս Խորենացիէ, եւ իւր երկասիրութիւնը չի ձանձնար։ Այնխա՛հաս կ'ըլլայ ուրեմն եթէ Հայոց Պատմութեան շարագրութեան թուականն հիմակուընէ՛ իսկ՝ Ը. դարու սկիզբները դնենք։ Հեղինակէն (terminus

a quo) մինչեւ առաջին անգամ եղած կոչումը (terminus ad quem)՝ որ է Յովհաննէս Աւթուղիկոսին կոչումը, երկու հարիւր տարւան անընդհատ մը կայ։ Կրնանք ապահովապէս յուսալ, թէ այնչա՛յլ կողմանէ իրարու յարգող քննութիւններն հնարաւորութիւն պիտի տան մեզի մտաւոր ապագայի մէջ՝ այս ինքրական թուականն որոշելու սահմաններն աւելի եւս անձկացընելու, եւ ինչորին աւելի որոշ լուծում մը տալու։

Թամենայն դէպս, կրնանք հիմա՛յ նկատել զՄովսէս Խորենացի՝ իւր աւանդական զանգուածէ մը՝ որուն ցարգ կը վերաբերէր, բաժնուած, եւ իւր այս կրտսերացման հետեւութիւններն արտաքոյ կարգի ծանրակշիռ են թէ ազգային եւ թէ գրական պատմութեան համար։ Ներկայ գործով մեր նպատակը չէ այս հետեւութիւններն մատնանիշ ընել եւ ցոյց տալ այն իրական յեղափոխութիւնն — այս բառը Հ. Հիւրքմանին է — որ ի հարկէ յառաջ պիտի գայ՝ հայ պատմագրութեան վերաբերեալ շատ մը ինչորինութեւ մէջ՝ մեր ունեցած տեսութեան եղանակին մէջ։ Մեր կամքն է ուսումնասիրել վերստին՝ Մ. Խորենացւոյ գործածած աղբիւրները, բայց մեր նախընթաց խոշարկութեանց մէջ ունեցածէն բոլորովին տարբեր տեսակետով։ Գործածուած յիշատակարաններու թուականն այսուհետեւ երկրորդական տեղ պիտի գրաւէ։ Ընթերցողին մտադրութիւնը պիտի հրահրուի գլխաւորաբար՝ Մովսէսի արամագրութեան տակ եղած աղբիւրները գործածելու եղանակին վրայ։ Պիտի տեսնենք թէ զանոնք իւր «պատմութեան» մէջ ներմուծելու համար ինչ ընթացք կը բռնէր, թէ ինչպիսի աղատութեամբ — շքեցեց արձագ համարական — կը վարուէր անոնց հետ, թէ որպիսի առատ երեւակայութեամբ զատուր կ'ընդարձակէր ու կ'ընդլայնէր, եւ թէ վերջապէս ինչպիսի յանդգնութեամբ կը հաշտեցնէր զանոնք, Հայոց Պատմութեան մէջ հիւսելով այնպիսի դէպքեր որ նախնապէս իւր աղգին տարեկրոց հետ ամենեւի քաղնութիւնն օրինակներով պիտի հաստատուէին, եւ կամ՝ մանաւանդ իրենք իրենցմէ պիտի ներկայանան մտաց առջեւ՝ իւր արդիւնք մեր ընելի ապացուցմանց։

Այսպիսի նիւթի մը վրայ խօսելու համար երկու կերպ կրնայինք գործածել, կամ՝ կրնայինք ամբողջ գլքին մէջ ցանուցիւր գտնուած իրողութիւններն հաւաքել, իրենց բնական կար-

¹ Ա. Կարէր, Մովսէս Խորենացի եւ Նահապետական աղբաւանութիւններ, Պարիս, 1891 (գաղղ.)։

² Ա. Կարէր, Նորագոյն աղբերը Մովսէս Խորենացւոյ, Վիեննա, 1893. — Ծանելուած. Վիեննա, 1894 (երկուքն ալ գաղղ. եւ հայերէն)։

³ Յովհ. Վաթնիկոս Պատմութիւն Հայոց, հրատ. Էմին, Մոսկուա 1853, էջ՝ 81. («Այլ երկրորդաց սոցա (Աբասայ եւ Վաղարշակայ, համեմատ Մովսէս Խորեն. Գր. Գլ. 41 եւ յաջորդ) պարս. եւ զիսպ. եւ զարմ. թիւնն եւ զպատմութեան թէ պիտի գտնուէ զհեղ. բովանդակաւոր ցոյցէ զհեղ. Պատմութիւն Մովսէս Խորենացւոյ», (1846 գաղղ. թարգմ. ի Ս. Մարտինէ, Պարիս, 1841, էջ՝ 444)։

